

*А. В. Петраускас, С. Д. Панишко,
Д. С. Лошик, І. О. Чорний, А. О. Кукса*

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРІПЛЕНЬ ГОРОДИЩА ЛИТОВЕЖ НА ВОЛИНІ

У статті подаються результати археологічних досліджень городища у с. Литовеж Іваничівського району Волинської області. Встановлено, що на дослідженій ділянці зовнішній вал укріплень городища був споруджений у пізньосередньовічний час, вірогідно, у XVI ст., на ділянці, яка до цього була слабозаселеною. Однак, характер знахідок, близьке розміщення до церкви Св. Параскеви П'ятниці, та, вірогідно, міських воріт, свідчать про інтенсивне використання цієї території у подальшому.

Ключові слова: *городище, місто, вал, церква, кераміка.*

Уперше городище у с. Литовеж згадав В. Антонович (1900, с. 65). За даними анкети Заболотцівської волості, до якої у кінці XIX ст. входив Литовеж, у селі розташовувалось чотирикутне городище, яке називалось «Замок» й було обведене валами і ровами. Його довжина становила 80, а ширина 60 сажнів (близько 170 × 130 м). Також з посиланням на тодішнього володимирського краєзнавця О. Дверницького в околицях села згадано іще кілька укріплених пам'яток, зокрема, два городища у с. Жджари (нині — Заставне) та поблизу с. Жджарки (нині — вулиця в с. Заставне), городище на правому березі р. Західний Буг навпроти с. Старгороду. Останнє В. Антонович гіпотетично пов'язував із літописним Волинем. У подальшому ця пам'ятка сприймалась багатьма дослідниками як попередник досліджуваного нами городища.

Важливий внесок у археологічне вивчення пам'яток Литовежа зробив О. Цинкаловський (1937, с. 234—237). Упродовж 1920—30-х рр., він, як спеціаліст, зафіксував ряд суттєвих ознак городища, а також спостерігав за його руй-

нуванням. Дослідник вперше склав схематичні плани городищ у с. Литовеж (городище I) та навпроти с. Старгороду (городище II).

Із приводу опису городища I зауважимо, що він суттєво розходиться з поданим схематичним планом, де відображена тільки частина комплексу, причому, і вона не повно. У описі подано відомості про «старє місто» площею 15—20 га, костел і церкву Параскеви П'ятниці, що знаходяться на його території, а також руйнування «Замку» річкою з південного боку, де у кручі було видно два мурованих фундаменти. О. Цинкаловський також увів до наукового обігу галицьку легенду про корону Данила Галицького вартістю у 7 мільйонів рублів, яка ніби-то закопана на литовезькому замчиську. Зауважимо, що ця легенда неабияк стимулює руйнування пам'ятки «чорнокопами» у наш час.

Значний вклад в археологічне вивчення городища біля с. Литовеж зробив місцевий краєзнавець Л. Пучковський (2005, с. 10—18, 166). Він зафіксував руйнування ряду монументальних споруд на городищі. Так, у 1954 р. у річку обвалився великий мурований об'єкт, який дослідник вважав фундаментом вежі, що розміщувалась на першому майданчику городища при вході з лівої сторони, у 1967 р. у кручі було зафіксовано піч з випаленими стінками товщиною до 1 м, у 1972 р. відбулося загортання бульдозером рову зовнішніх укріплень середньовічного Литовежа, який дослідник вважав слідами обвідного каналу для повеневих вод Західного Бугу.

Л. Пучковський точно зафіксував ряд топонімів, що сприятимуть локалізації археологічних об'єктів. Особливо цінними такі свідчення є для території городища, яка вже втрачена

внаслідок розмиву Західним Бугом. Зокрема, у південно-східній частині замку знаходилась «Ведінщина», урочище, що вказує на існування там церкви у минулому (Пучковський 2005, с. 15).

Краєзнавець також запропонував схему історико-топографічного розвитку середньовічного Литовежа. На його думку, спочатку існував замок, що розміщувався на півострові (мису), а пізніше навколо нього сформувалось поселення, що переросло у місто площею близько 5 га (Пучковський 2005, с. 12—14).

Цікавим є його опис валу «Довга Гряда», очевидно, природного походження, на південь від села, а також опублікована у роботі карта Литовежа початку ХХ ст. з позначеними на ній оборонними та культовими спорудами (Пучковський 2005, с. 11, 166).

Відомий дослідник оборонних укріплень П. Раппопорт у ході своїх обстежень городищ західної частини Волині у 1963 р., основну увагу звернув на городище навпроти с. Старгород. Він подав план і фото цього городища, пов'язав його з літописним Всеволожем і констатував, що після спалення у 1097 р., місто було відновлене за 2 км нижче по течії Західного Бугу поблизу сучасного с. Литовеж в урочищі «Замок». Там, за інформацією, наданою П. Раппопорту О. Цинкаловським під шаром XIV—XV ст. була виявлена кераміка XII—XIII ст. (Раппопорт 1967, с. 42—43). Складається враження, що городище в урочищі «Замок» П. Раппопорт не обстежував, принаймні, воно не згадане у переліку досліджуваних пам'яток (Панишко 1991, с. 25).

На городищі «Замок» перші розкопки були проведені Р. Чайкою у 1979 р. (1980, с. 349—350). На той час пам'ятка активно руйнувалась берегом Західного Бугу, у кручі було видно кілька напівземлянкових жител з черенями на глибині до 2 м. На городищі було закладено кілька шурфів загальною площею 60 кв.м. Окрім середньовічних та давньоруських знахідок там траплялись матеріали лендельської та пізньотрипільської культури, а також матеріали ранньозалізного часу.

Певні питання викликає подана автором досліджень інформація про планування оборонних споруд. Якщо вказану ним відстань між двома напільними ровами на «Замку» у 7 м (Чайка 1980, с. 350) можна віднести до технічної помилки (вірогідно 70 м), то знятий план укріплень, пізніше опублікований В. Ляскою (2013, с. 15, рис. 2), містить принципову неточність. На ньому у крайній західній оборонній лінії городища, що перерізує стрілку мису, рів зображений на схід від валу, коли насправді він розміщений на захід від нього. Тобто, мешканці городища на цій ділянці супротивника очікували із заходу, а не зі сходу.

Проведені у 1970-х рр. розкопки дали перші надійні археологічні репери у вивчені городи-

ща. На початку ХХІ ст. пам'ятку двічі обстежила Л. Виногородська: у 2007 р. разом з Ю. Мазуриком, а у 2011 р. з С. Панишком. Дослідниця вперше опублікувала загальний план укріплень, включивши у нього, окрім «Замку», і зовнішню оборонну лінію (Виногородська 2013, с. 16, рис. 1). При цьому вона вказала, що її основу з півдня становив ескарп.

У кручі з південного боку «Замку» у 2007 р. Л. Виногородська зафіксувала ділянку цегляної кладки, яка на 2011 р. вже звалилась у річку. Показово, що серед зібраної дослідницею середньовічної кераміки переважали знахідки XV ст. (Виногородська 2013, с. 16—17).

Отримані археологами матеріали активно використовуються для дослідження давньої історії Побужжя. Серед подібних праць слід вказати, насамперед на роботу В. Ляски (2013), присвяченій Всеволозьській волості. У цій роботі відчувається перо історика; так, сучасний вигляд городища він сприймає як первинний, вказуючи, що воно було «овальної форми» і розміщувалось на мису (Ляска 2013, с. 15), не враховуючи очевидні зміни навколишнього ландшафту за останні століття. Дослідник спробував пояснити відсутність валів у двох напільних ровів «Замку» тим, що ґрунт з ровів був використаний для вирівнювання поверхні мису і подав величину загальної укріпленої площі городища у 4,3 га (Ляска 2013, с. 15—16).

У даному випадку ми не характеризуємо численні дослідження істориків, де згадуються міста Всеволож (волинський), пізньосередньовічний Літовіж та Літовізький замок. Певну історіографічну традицію має також проблема походження назви середньовічного Літовіжа: від «літньої вежі» чи від «литовської вежі».

І все ж одну групу писемних документів варто згадати — це пізньосередньовічний актовий матеріал. Причому, слід підкреслити, що деякі документи одночасно є і джерелами і працями (у тому числі і речознавчими) по історії Литовежа. Наприклад, В. Кравченко нещодавно опублікував скаргу Григорія Колмівського на князя Юрія Чорторійського та інших з приводу наїзду на замок у містечку Литовежі у 1608 р. (Кравченко 2018, с. 687—697). Цей документ не тільки змальовує хід тих трагічних подій, але і подає розлогу картину матеріальної культури тогочасного Литовезького замку, тобто може прямо допомогти під час археологічних досліджень пам'ятки.

Говорячи про перспективи археологічного дослідження городища у Литовежі не можна оминати увагою геомагнітного вивчення його окремих ділянок, проведеного у 2015 р. з ініціативи завідуючого кафедрою геофізики Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка та місцевого краєзнавця А. Шведа. Науковим керівником археологічної складової робіт був О. Златогорський (Бондар, Цюпа 2015). У ході досліджень на «Замку»



Рис. 1. Городище Литовеж, план: 1 — «Замок»; 2 — оборонна лінія 1; 3 — оборонна лінія 2; 4 — оборонна лінія 3; 5 — зовнішні міські укріплення середньовічного Литовежа; 6 — пам'ятний Хрест на місці церкви Параскеви П'ятниці; 7 — траншея І

були локалізовані ділянки, перспективні для виявлення мурованої монументальної споруди (башти?), мурованої стіни, інших археологічних об'єктів.

Пам'ятка знаходиться на відстані 0,25 км на південний захід від сучасного с. Литовеж Іванічівського р-ну Волинської обл. (рис. 1). Вона займає ділянку першої надзаплавної тераси правого берега р. Західний Буг. Геоморфологічні особливості місцевості дозволяють з великим ступенем вірогідності стверджувати, що впродовж останніх століть Західний Буг знищив (розмив) північно-західний сектор пам'ятки, фактично розділивши її територію на дві частини: південно-західну (найбільш вживаною назвою є «Замок», але вживається і «Городище») та східну, ближчу до села. На сьогодні внаслідок ерозії берега річкою та виїмки піску вони практично ізольовані одна від одної.

Така геоморфологічна ситуація добре ілюструє процеси утворення останців у заплаві Західного Бугу, а з точки зору археології, можливість оформлення типу останцевих городищ внаслідок дії суто природних чинників вже після припинення функціонування цих укріплень.

Найкраще вивченою частиною комплексу, що знаходиться під охороною держави, є «Замок», який нині розміщений на мису першої надзаплавної тераси довжиною близько 500 м і шириною до 100 м, утвореному меандровим вигином річки. Стрілка мису звернена до заходу, а напільна сторона до сходу. Південний берег мису активно руйнується берегом Західного Бугу, і саме тут у кручі спостерігається потужний культурний шар, що містить різночасові знахідки, та багато мурованих з цегли-пальчатки об'єктів, що увалились у річку впродовж останнього століття. Меншою мірою

ерозійні процеси проявляються на північному краю мису, на рівні заплави тут помітні прояви денудації. Власне стрілка мису на протязі близько 60 м, очевидно, має новітнє денудаційне походження.

Чи не найбільшою проблемою при описі «Замку» є вигляд його укріплень. При цьому попередні дослідники використовували два підходи: 1) візуально виділяючи укріплені майданчики у їх сучасному вигляді; 2) послідовно описуючи штучні укріплення. Другий підхід видається об'єктивнішим, оскільки метою досліджень є реконструкція складових частин комплексу у минулому, що неможливо без проведення стаціонарних археологічних досліджень окремих ліній укріплень та виділення їх синхронних планувальних комплексів, що оточували окремі майданчики.

Отже, нині на «Замку» чітко прослідковується три окремі лінії укріплень, які за своїми зовнішніми морфологічними ознаками класифікуються у дві групи. Із напільного боку це два рови, підкреслимо, нині без слідів валів, що без спеціального дослідження не дозволяє встановити їх орієнтацію щодо вірогідного супротивника, а, отже, і захищену ними площу. Зважаючи на перспективи подальших робіт та необхідність реконструкції всього укріпленого комплексу городища, а також формалізації інформації про його фортифікації, ці рови умовно названі оборонною лінією 1 (крайній з напільної сторони рів), та оборонною лінією 2 (наступний рів у середній частині мису, за 70—80 м від попереднього).

Третя лінія укріплень (№ 3) кардинально відрізняється від двох перших. Вона складається з глибокого рову та високого валу, і, що надзвичайно важливо, чітко орієнована своїм фасом до стрілки мису. Відстань між оборонною лінією 3 і 2 становить близько 130 м. У наш час через всі вказані оборонні лінії, прорізуючи їх, проходить польова дорога, однак, час її утворення встановити важко.

На момент досліджень всі три лінії укріплень впирались своїми краями у берег Західного Бугу, тобто їх значні частини, очевидно, були зруйновані і зв'язок між ними був відсутній. Оборонна лінія 3 (вал з ровом) має легкий вигин з орієнтацією дуги на захід, що у комплексі з розміщенням рову однозначно вказує на те, що супротивника тут чекали з боку стрілки мису, а не з його напільної сторони. Рови без валів є практично прямолінійними, так що по їх вигину судити про розміщення захищеної ними території неможливо. Однак, така прямолінійність добре пояснюється якщо взяти до уваги згадку В. Антоновича про прямокутне городище, яка існувало у Литовежі у кінці XIX ст. Хоча, слід зауважити, що окремі старші мешканці села, «Замком» називали саме простір між двома ровами, тобто між означеними нами оборонними лініями 1 і 2.



Рис 2. Городище Литовеж, руйнування східної (міської) частини городища Західним Бугом

Менш детально описана східна частина укріпленого комплексу городища. Вона являє собою ділянку, що простягається з півдня на північ на 400 м, а із заходу на схід на 200 м, у вигляді сектору кола (рис. 1). По зовнішньому краю (з північного сходу) ця ділянка укріплена валом та ровом різного ступеня збереженості; з півдня — схилом першої надзаплавної тераси, який у минулому міг бути додатково ескарпованим; а із заходу — берегом Західного Бугу, який активно розмивається (рис. 2). В останні роки, внаслідок загального посушення клімату, водна ерозія тут значно сповільнилась, однак і нині у кручі видно численні плями від частково зруйнованих об'єктів звідки походять знахідки пізньосередньовічного, нового та новітнього періоду.

Морфологічні ознаки цієї частини пам'ятки прямо вказують на те, що у давнину вона являла собою єдиний поселенський і оборонний комплекс із «Замком», тобто, єдине городище. При цьому, вона, очевидно, становила його зовнішню частину.

На сьогодні на північній окраїні цієї східної частини городища встановлений пам'ятний хрест на місці церкви Параскеви П'ятниці, яка була зруйнована у період першої світової війни та вапняковий надмогильний хрест. Із писемних джерел відомо, що на цій території розміщувався також католицький костел.

Оскільки на цій (східній) частині городища розкопки не проводились, основним завданням експедиції було встановлення часу її заселення та укріплення.

Як вже говорилося вище, досліджувана ділянка обіймає частину першої надзаплавної тераси правого берега Західного Бугу. Поверхня

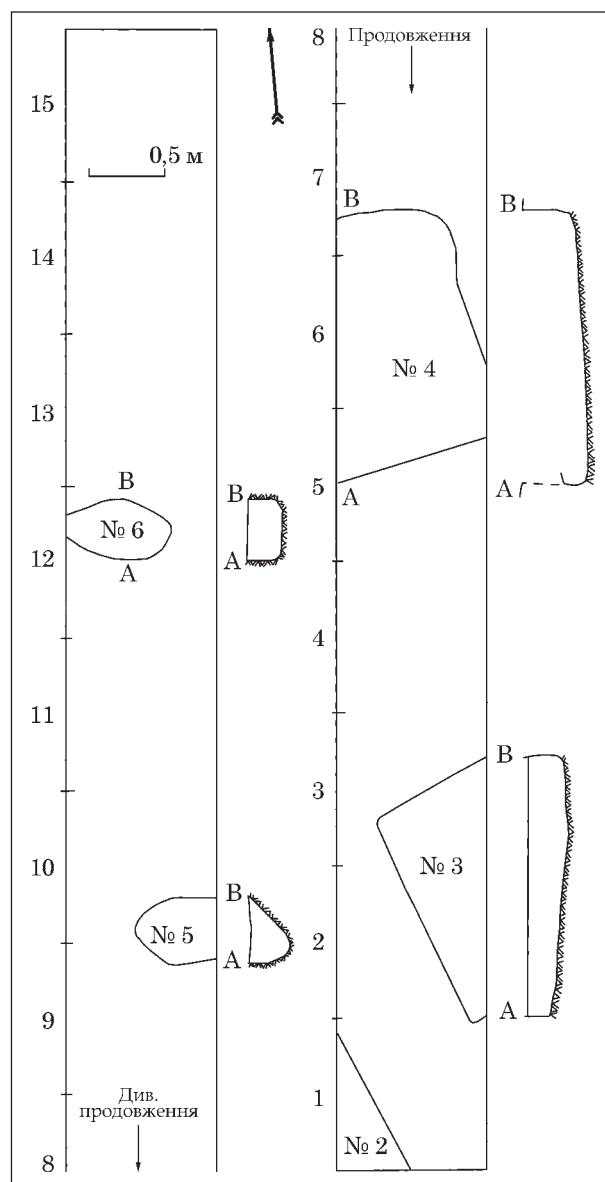


Рис. 3. Городище Литовеж, зачистка дна траншеї на рівні материка

ділянки відносно рівна. Грунт — гумусований супісок, сформований внаслідок господарської діяльності людини та внесення органіки. На момент дослідження ділянка була зайнята присадибними ділянками і розорювалась. У районі розміщення церкви Параскеви П'ятниці залишилась задернована частина розміром 50 × 50 м.

У ході збирання підйомного матеріалу було встановлено, що на поверхні ділянки трапляються фрагменти кераміки пізнього середньовіччя, нового та новітнього часу. Знахідки давньоруського часу траплялись рідко і були сконцентровані у південній частині ділянки. Культурний шар пізньосередньовічного часу і пізніших періодів поширювався і за межами укріплень.

При виборі подальшої стратегії дослідження було враховано, що ця територія іще у першій половині ХХ ст. була занята густою садибною забудовою, включаючи православну церкву і католицький костел, що привело до наповнення культурного шару артефактами новітнього часу. Із іншого боку, оскільки ця територія не

охороняється державою, вона активно обстежується «чорнокопами», що спричинило виїмку з поверхні та верхніх горизонтів культурного шару більшості археологічного металу і взагалі всіх атрактивних знахідок. Із метою оптимізації використання коштів і засобів вирішено було зосередити увагу на вивченні закритого комплексу, який не піддався руйнівній діяльності пізніх садиб у новий час та «чорнокопів» у новітній, а саме на дослідженні оборонного валу.

Вибір місця для розрізу валу визначався міркуваннями його збереженості. Для якнайповнішого дослідження його внутрішньої конструкції вал на місці дослідження повинен був бути добре виражений морфологічно. При цьому, бажаним було пов'язування валу з добре локалізованим пізньосередньовічним об'єктом, яким у цій частині городища була церква Параскеви П'ятниці. Окрім цього, вивчення топографічних карт ХІХ ст. дозволило припустити, що саме поблизу церкви розпочинались великі дороги (тракти), що вели з Литовежа до Володимира та Іванич. Останнє могло вказува-

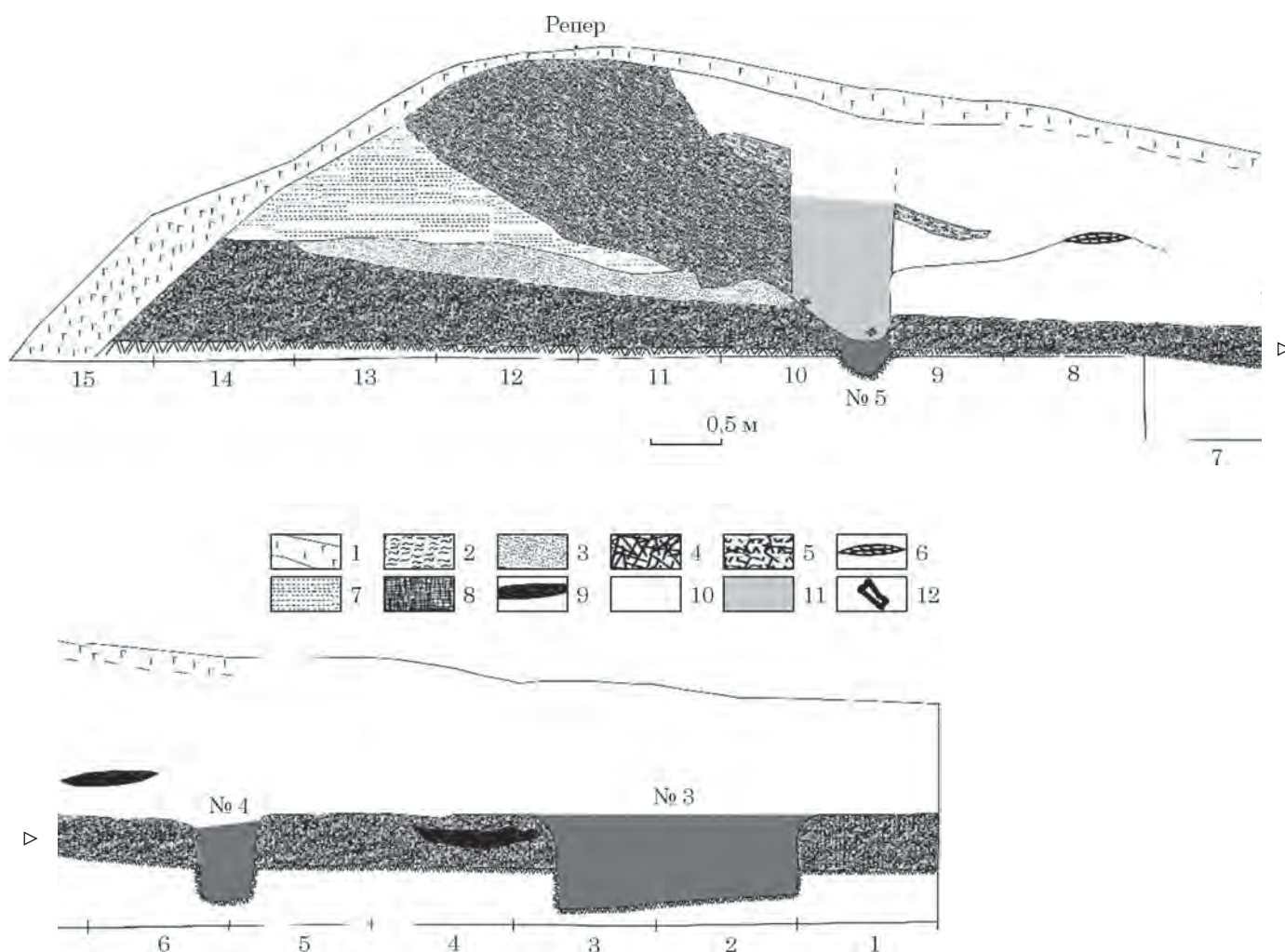


Рис. 4. Городище Литовеж, профіль східної стінки траншеї; тут і на **рис. 3:** 1 — дерновий шар, 2 — темний ґрунт; 3 — сірий ґрунт; 4 — жовтий пісок; 5 — жовтий пісок з глиною; 6 — жовта глина; 7 — білий пісок; 8 — гумусований пісок (похований ґрунт); 9 — вугілля; 10 — культурний шар; 11 — перекоп; 12 — людські кістки

ти на існування тут міських воріт та торгового осередку у середньовіччі.

Наведені вище міркування обумовили місце розтину валу — за 50 м на північний захід від Пам'ятного Хреста на місці розміщення церкви Параскеви П'ятниці, і за 10 м на схід від розриву у валу, який може вказувати на існування тут міської брами у минулому (рис. 1).

Дослідження ділянки проводилось методом закладання траншеї поперек напрямку валу. При цьому враховувалась перспектива її продовження для розрізу рову. Траншея була орієнтована майже точно по лінії південь—північ.

За репер було обрано найвищу точку валу у межах траншеї. Траншея була розбита на квадрати розміром 1×1 м. Квадрати мали цифрову нумерацію від 1 по 15, яка розпочиналась з її південного краю траншеї (рис. 3). Враховуючи потенційну можливість розширення траншеї у розкоп розміченій лінії квадратів було присвоєно і літерну нумерацію А.

На момент дослідження вал на обраній ділянці являв собою насип, що плавно підні-

мався над внутрішнім простором городища на 1,5 м (на ділянці кв. А/1 — на 1,2 м). Зовнішній фас валу переходив у схил рову без проміжної берми, так, що без розрізу встановити його висоту було неможливо. У подальшому ця величина була встановлена розкопками — «валова» частина фасу укріплень на отриманому розрізі мала висоту 2,1 м; до такої глибини була доведена траншея під репером. Було встановлено, що давня похована поверхня під дослідженою ділянкою була дещо похилою, з нахилом у південному напрямку (на протязі досліджених 15 м перепад рівня материка становив близько 0,4 м). Найбільша глибина траншеї від репера сягала 2,7 м (на підлозі об'єкту 3, у кв. А/3).

Про стратиграфічну послідовність нашарувань на дослідженій ділянці дають уявлення стінки траншеї. Повнішу інформацію про насипання власне валу було отримано на східній стінці, а про використання простору, що до нього прилягав з внутрішньої сторони — на західній стінці траншеї (рис. 4; 5). Отже, отриманий на протязі траншеї стратиграфічний розріз поділявся на дві просторові групи, що

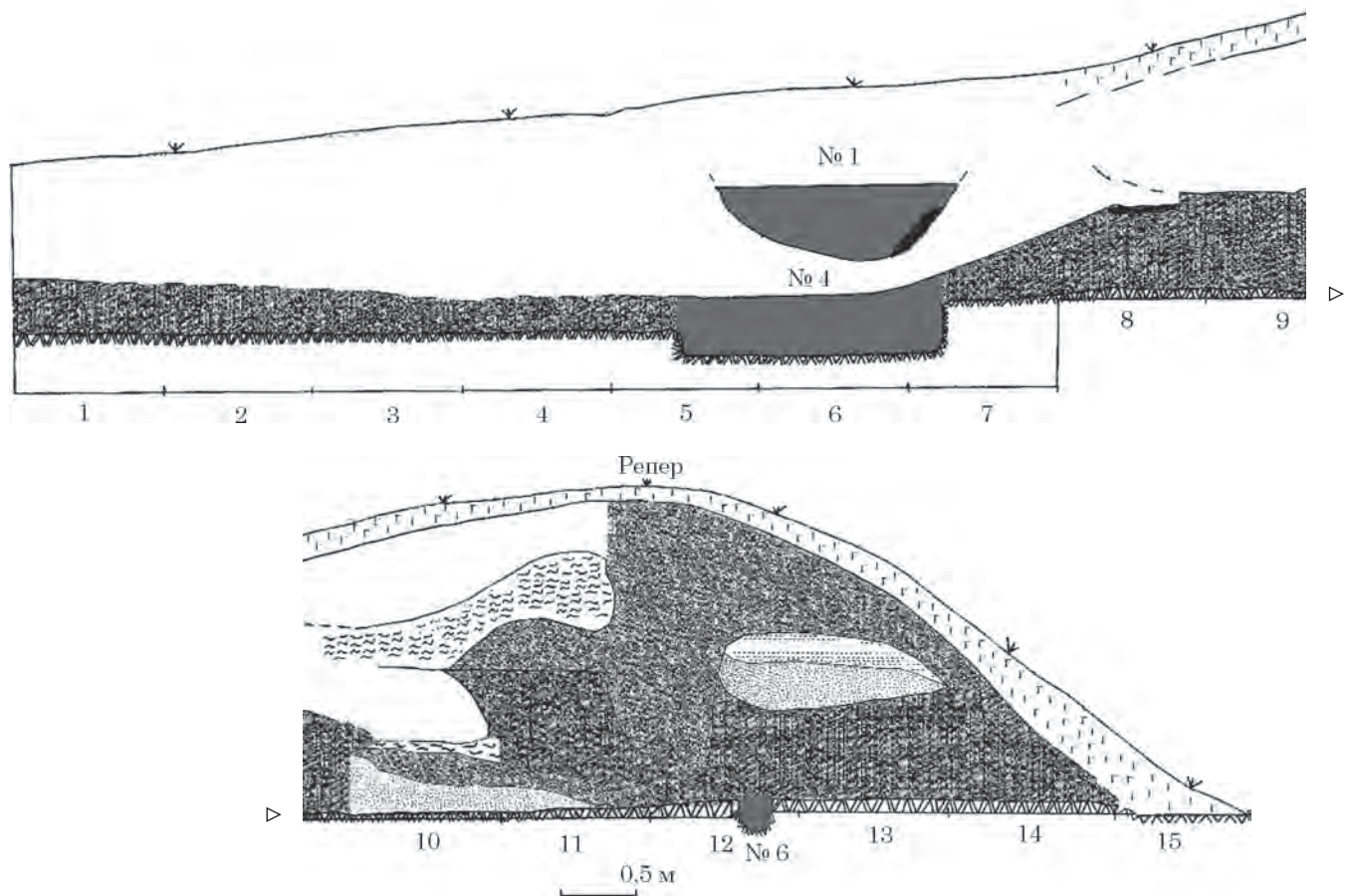


Рис. 5. Городище Литовеж, профіль західної стінки траншеї

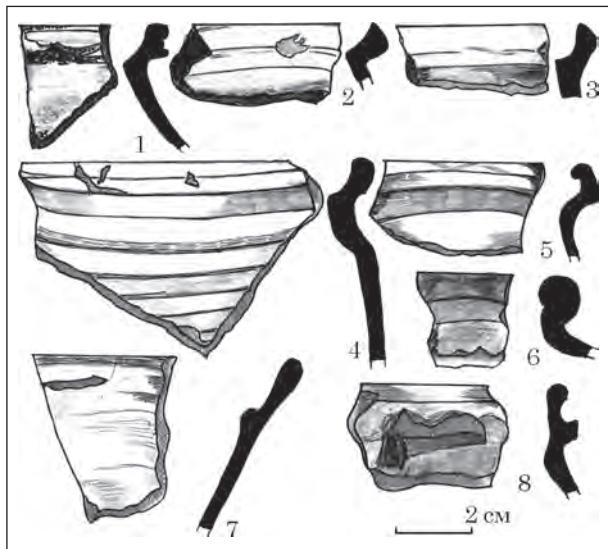


Рис. 6. Городище Литовеж, знахідки з культурного шару, кераміка

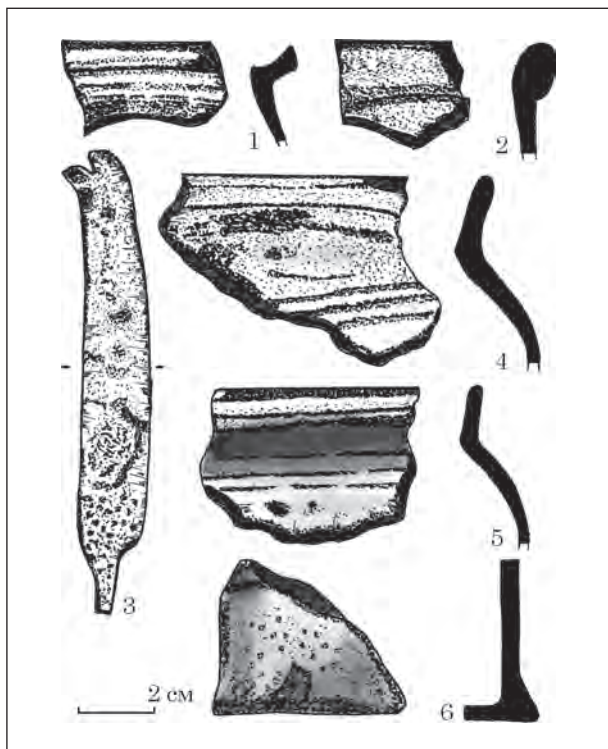


Рис. 7. Городище Литовеж, знахідки з культурного шару: 1, 2, 4—6 — кераміка; 3 — залізо

добре видно на профілі східної стінки траншеї (рис. 4).

Перша, що становила, власне, насип валу, простежена на ділянці кв. А/8—14. Тут на давній похованій поверхні, яка являла собою гумусований пісок було здійснено три послідовних підсіпки. Перша — сірий ґрунт товщиною до 0,2 м, друга — білий пісок потужністю до 0,8 м, причому вона тяжіла до фасу валу. І третя, найпотужніша (до 1,4 м) — жовтий пісок, що перекривала попередню з внутрішньої сторони валу.

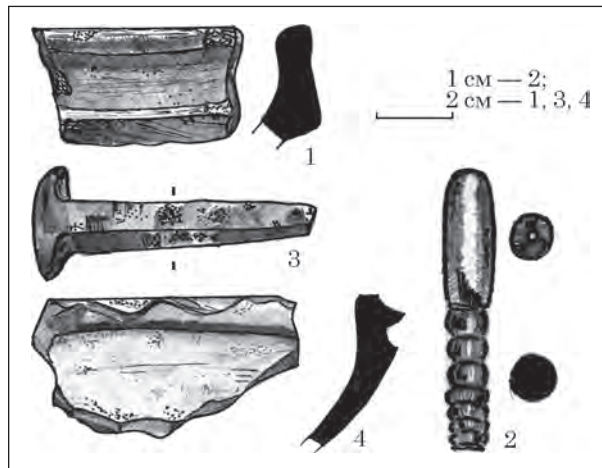


Рис. 8. Городище Литовеж, знахідки з культурного шару: 1, 4, 5 — кераміка; 2 — кістка; 3 — залізо

У підсіпці з жовтого піску добре прослідковувався перекоп, який у межах східної стінки траншеї мав ширину 0,7 м, при глибині до 1,4 м. У його нижній частині на глибині 1,8—2,0 м від репера при фінальній зачистці східної стінки траншеї виявлено дві кістки — можливо, черепи від людських кістяків. Різниця між рівнями їх залягання становила 0,2 м; вони лежали не на дні перекопу, причому, саме дно було не рівне; слідів домовин при цих кістках не зафіксовано. І все ж, найвірогіднішою інтерпретацією зафіксованого перекопу буде поховальна яма.

Стратиграфічна ситуація на ділянці кв. А/8—14, простежена на західній стінці траншеї (рис. 5), була менш виразною. Тут не простежувався згаданий вище перекоп, менш виразними були межі між окремими підсіпками, лінза білого піску була набагато меншою, ніж у східній стінці траншеї. Однак, вона не суперечила ситуації, простеженій на східній стінці. Тут так само основна досіпка була з жовтого піску.

Охарактеризовані вище підсіпки об'єднує одна спільна риса — усі вони містили мало знахідок, що вказує на їх практично одночасну насипку на місці, яке не було освоєне.

Серед датуючого матеріалу, знайденого у цих підсіпках, слід назвати вінчики від горщиків XIV—XV ст. (рис. 6: 1—3, 5), і XV—XVI (XVII?) ст. (рис. 6: 4, 7).

На внутрішню межу валу може вказувати знахідка у кв. А/8 прошарку жовтої глини та вугілля на глибині 1,4—1,6 м від репера. У всякому разі, далі на південь (до початку траншеї) характер нашарувань кардинально змінювався.

Тут, на ділянці кв. 1—7 досліджений потужний культурний шар, що містив різночасові знахідки від XIV до XX ст. Серед датуючого матеріалу, знайденого тут, слід назвати фрагменти вінчиків від горщиків та денця від кубка. Індивідуальні знахідки, знайдені тут (лезо від бритви, кований залізний цвях та кістяний виріб (застібка) також мають широке датування у вказаних межах (рис. 7—9).



Рис. 9. Городище Литовеж, знахідка з культурного шару, залізний замок

Похований чорнозем (шар гумусованого піску) на дослідженій ділянці відносно добре виділявся стратиграфічно під насипом валу у кв. А/8—14 і гірше під культурним шаром у кв. А/1—7. У цьому шарі знайдено вінчики від горщиків XII—XIII ст. (рис. 6: 6), XV—XVI ст. (рис. 6: 8), та миски XV—XVI ст. (рис. 6: 4). Особливо слід виділити знайдений у шарі похованого гумусу замок XV—XVI ст. (рис. 9).

Із внутрішньої сторони валу розміщувалось і більшість досліджених заглиблених об'єктів (див. рис. 3).

Об'єкт 1 (рис. 10) був зафіксований у кв. А/5—7 при зачистці дна траншеї на глибині 1,4 м від репера. Пляма від заповнення

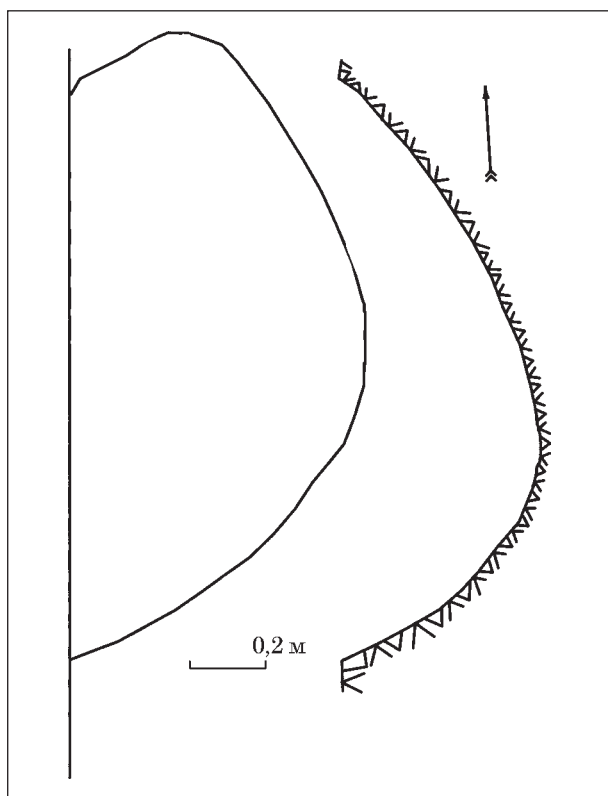


Рис. 10. Городище Литовеж, об'єкт 1: 1 — план; 2 — профіль на західній стінці траншеї І.

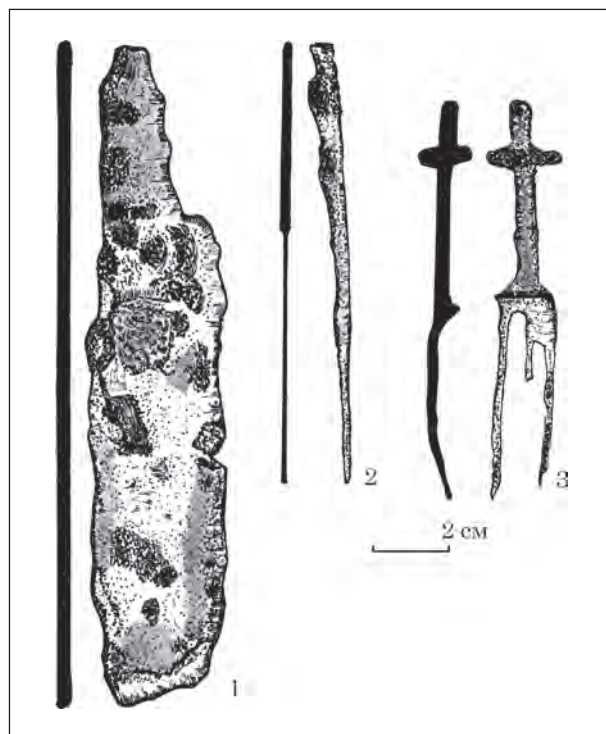


Рис. 11. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 1, залізо

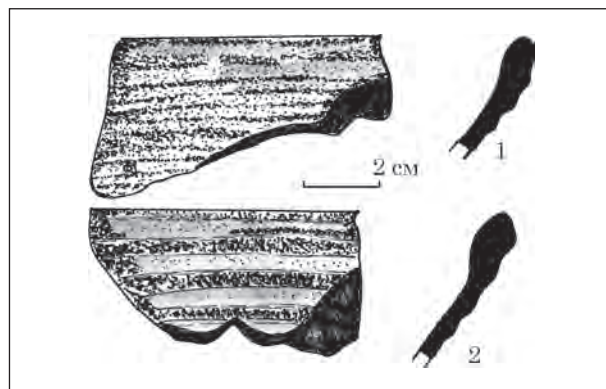


Рис. 12. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 1, кераміка

цього об'єкту була зафіксована на фоні культурного шару, тому за кольором виділялась погано, однак, заповнення добре відчувалось по щільності ґрунту, що свідчить про недавній час його формування. У межах траншеї об'єкт 1 мав овальні обриси, і продовжувався у західній стінці. Виймка заповнення показала, що найбільша глибина його від рівня фіксації становить 0,55 м.

У заповненні виявлено багато знахідок (рис. 11—14). Насамперед, слід вказати на розвал кераміки, з якої вдалося реконструювати верхню частину горщика. Індивідуальний характер мають металеві знахідки: уламок залізного ножа з черенком довжиною 17,5 см, залізна проколка довжиною 11,5 см та металева частина виделки з трьома зубами. Серед ке-

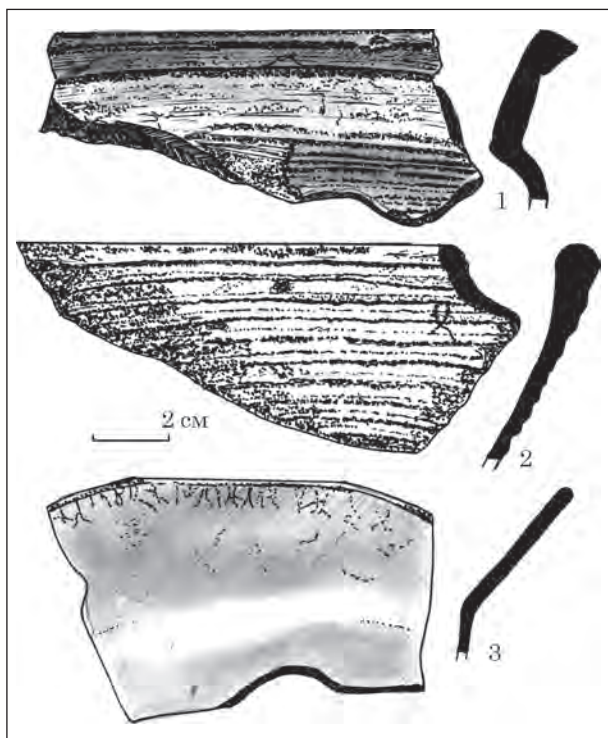


Рис. 13. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 1, кераміка

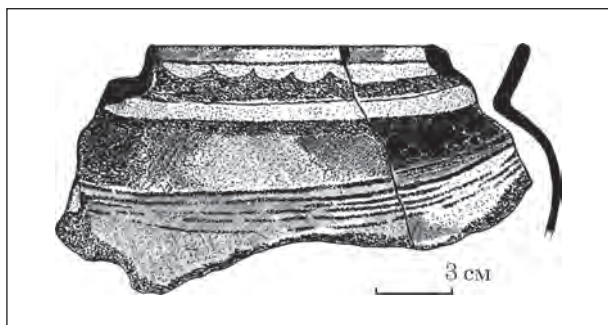


Рис. 14. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 1, верхня частина горщика, реконструйована з розвалу кераміки

рамічного матеріалу були знахідки фрагментів сірого кольору, причому, переважно мисок. У об'єкті також було виявлено уламки фарфорової тарілки. Оскільки більшість зазначених вище знахідок мають широкі хронологічні межі, об'єкт 1 можна датувати по уламках цієї фарфорової тарілки XIX ст.

Невелика частина об'єкту 2 була зафіксована у південно-західному куті кв. А/1. При зачистці дна траншеї на глибині 2,4 м від репера тут було виявлено чітку темну пляму від заповнення, яка добре читалась на фоні світлого материка. У межах траншеї прослідкована одна стінка об'єкту 1 м завдовжки. Оскільки у межах траншеї знаходився невеликий фрагмент цього об'єкту, виїмка його заповнення не проводилась.

Об'єкт 3 (див. рис. 3) був зафіксований у кв. А/2—3 при зачистці дна траншеї на глибині

2,4 м від репера. У межах траншеї добре читалась пляма від заповнення об'єкту прямокутної форми з південно-західною стінкою довжиною 1,5 м. Після виїмки заповнення виявилось, що об'єкт має майже рівне дно з легким пониженням до центру. Його глибина від рівня виявлення становила 0,27 м.

У заповненні об'єкту 3 знайдені досить невиразні матеріали. Це уламок кістки (рис. 15: 1), уламок кременю зі слідами ударів (рис. 15: 2), за визначенням Г. Охріменка, вірогідно, від комплексу кресала, та фрагмент стінки горщика сірого кольору (рис. 15: 3). Така кераміка датується у широких хронологічних межах, від XV до XX ст.

Об'єкт 4 (див. рис. 3; 16) був зафіксований у кв. А/5—7 при зачистці дна траншеї на глибині 2,2—2,4 м від репера (тут рівень материка суттєво понижувався). У межах траншеї добре читалась пляма від заповнення об'єкту підпрямокутної форми з північно-східною стінкою довжиною 1,6 м. Після виїмки заповнення виявилось, що об'єкт має майже рівне дно з легким пониженням до півдня. Його глибина від рівня виявлення становила 0,35 м.

У заповненні об'єкту 4 знахідок було більше, однак їх датуючі можливості також обмежені. Це уламок вінчика від миски (рис. 17: 1), два фрагменти стінок світло цеглястого кольору, один з яких на внутрішній стороні мав поливу (рис. 17: 2, 3), фрагмент потовщеного вертикального вінчика від посудини червоного кольору (рис. 17:

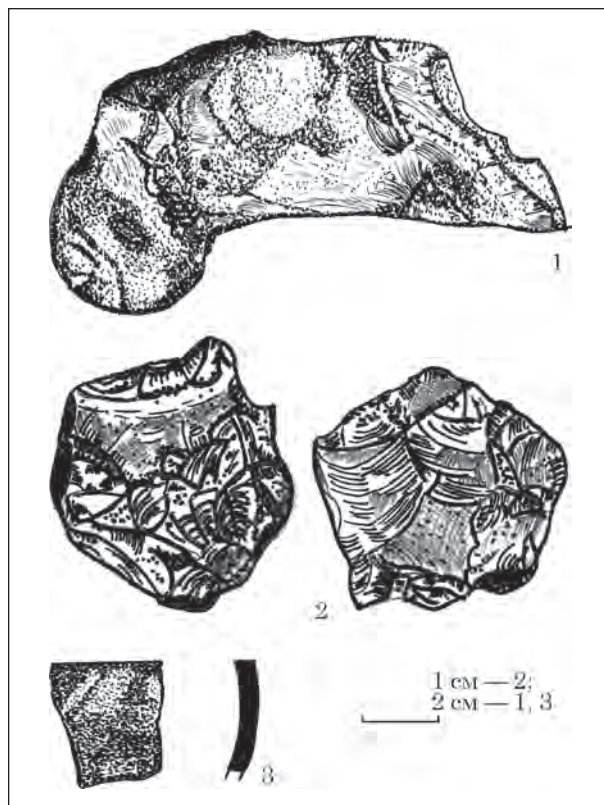


Рис. 15. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 3: 1 — кістка; 2 — кремень; 3 — кераміка



Рис. 16. Городище Литовеж, об'єкт 4, пляма від заповнення

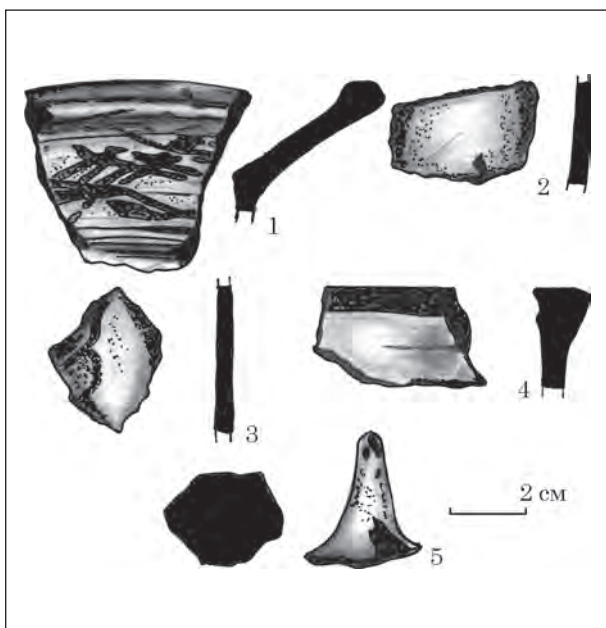


Рис. 17. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 4, кераміка

4). Тут же знайдено ніжку від керамічної сковорідки (рис. 17: 5). Такий комплекс може бути датований часом не раніше XV—XVI ст.

Об'єкт 5 (див. рис. 3) був зафіксований у кв. А/9—10 при зачистці дна траншеї на глибині 2,2 м від репера. У межах траншеї знаходилась невелика пляма від заповнення об'єкту овальної форми розміром 0,5 × 0,45 м, що про-

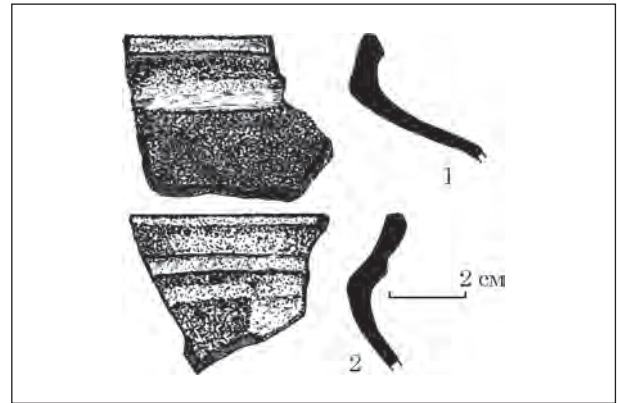


Рис. 18. Городище Литовеж, знахідки з об'єкту 6, кераміка



Рис. 19. Городище Литовеж, загальний вигляд траншеї з півдня

довжувалась у західній стінці траншеї. Після виїмки заповнення виявилось, що об'єкт має округле дно. Його глибина від рівня виявлення становила 0,3 м. У заповненні об'єкту 5 знахідок не виявлено.

Об'єкт 6 (див. рис. 3) був зафіксований у кв. А/12 при зачистці дна траншеї на глибині 2,2 м від репера. У межах траншеї знаходилась пляма від заповнення майже цілого об'єкту овальної форми розміром 0,75 × 0,45 м, який невеликою частиною заходив під західну стінку траншеї. Після виїмки заповнення виявилось, що об'єкт має горизонтальне дно. Його глибина від рівня виявлення становила 0,2 м.

У заповненні об'єкту 6 знайдено два фрагменти вінчиків світло сірого кольору (рис. 18: 1, 2), які можна віднести до періоду XV—XVII ст.

Таким чином, проведені археологічні дослідження (рис. 19) дозволяють зробити ряд попередніх висновків.

1. Насамперед, встановлено, що зовнішні укріплення городища Литовеж являють собою вал, що має штучне походження і насипаний у пізньосередньовічний період, швидше всього, у XVI—XVII ст.

2. Досліджена ділянка на місці майбутнього валу була практично не заселена у давньоруський період і слабо використовувалась впродовж XIV—XV ст.

3. Знахідка навісного замка та бритви може вказувати на особливу громадську роль (вірогідно, торгового осередку) території поблизу траншеї, що добре узгоджується з розміщенням тут церкви Параскеви П'ятниці.

4. Із церковним цвинтарем можуть бути пов'язані гіпотетичні людські поховання, ознаки яких зафіксовані у східній стінці траншеї.

ЛІТЕРАТУРА

Антонович, В. Б. 1900. *Археологическая карта Волынской губернии*. Москва: Типография Г. Лисснера и А. Гешеля.

Бондар, К. М., Цюпа, І. В. 2015. *Звіт про результати магнітометричних досліджень на городищі Литовеж (Волинська обл.) у жовтні 2015 р.* НА ДП «Волинські старожитності».

Виногородська, Л. І. 2013. Середньовічні городища на Волині та Поліссі. *Археологія і давня історія України*, 11: Середньовічні міста Полісся, с. 15-22.

Кравченко, В. 2018. Документи кінця XVI — початку XVII століть до історії волинського містечка Литовежа і його замку. *Український археографічний щорічник*, 21—22 (24—25), с. 653-697.

Ляска, В. М. 2013. «...земля Божия и твоя и городи твои...»: Всеволожская волость князя Владимира Васильковича (историко-археологическое исследование). *Rossica antiqua*, 1, с. 3-54.

Панишко, С. Д. 1991. Дослідження П. О. Раппопортом давньоруських городищ Волинської області. В: *Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю. Тези доповідей та повідомлень II-ї Волинської історико-краєзнавчої конференції 11—13 жовтня 1991 р.* Луцьк, с. 35.

Пучковський, Л. 2005. *Нарис історії села Литовіж*. Нововолинськ: Мінотавр.

Раппопорт, П. А. 1967. *Военное зодчество западно-русских земель X—XIV вв.* Ленинград: Наука. Материалы и исследования по археологии СССР, 140.

Цинкаловський, О. 1937. Матеріали до археології Володимирського повіту. *Записки НТШ*, CLIV: Праці Історично-філософської секції, с. 183-240.

Чайка, Р. М. 1980. Работы у с. Литовеж на Буге. *Археологические открытия 1979*, с. 349-350.

REFERENCES

Antonovich, V. B. 1900. *Arkheologicheskaja karta Volynskoi gubernii*. Moskva: Tipografija G. Lissnera i A. Geshelia.

Bondar, K. M., Tsiupa, I. V. 2015. *Zvit pro rezultaty magnitometrichnykh doslidzhen na horodyshchi Lytovezh (Volynska obl.) u zhovtni 2015 r.* NA DP «Volynski starozhytnosti».

Vynohrodska, L. I. 2013. Serednovichni horodyshcha na Volyni ta Polissi. *Arkheolohiia i davnja istoriia Ukrainy*, 11: Serednovichni mesta Polissia, s. 15-22.

Kravchenko, V. 2018. Dokumenty kintsia XVI — pochatku XVII stolit do istorii volynskoho mistechka Lytovezha i yoho zamku. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 21—22 (24—25), s. 653-697.

Liaska, V. M. 2013. «...zemlia Bozhia i tvoia i gorodi tvoi...»: Vsevolozhskaia volost kniazia Vladimira Vasilkovicha (istoriko-arkheologicheskoe issledovanie). *Rossica antiqua*, 1, s. 3-54.

Panyshko, S. D. 1991. Doslidzhennia P. O. Rappoportom davnoruskikh horodyshch Volynskoi oblasti. In: *Mynule i suchasne Volyni. Istorychni postati kraiu. Tezy dopovidei ta povidomlen II-i Volynskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii 11—13 zhovtnia 1991 r.* Lutsk, s. 35.

Puchkovskiy, L. 2005. *Narys istorii sela Litovizh*. Novovolynsk: Minotavr.

Rappoport, P. A. 1967. *Voennoe zodchestvo zapadnorusskikh zemel X—XIV vv.* Leningrad: Nauka. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 140.

Tsynkalovskiy, O. 1937. Materialy do arkheolohii Volodymyrskoho povitu. *Zapysky NTS*, CLIV: Pratsi Istorychno-filosofichnoi sektsii, s. 183-240.

Chaika, R. M. 1980. Raboty u s. Litovezh na Buge. *Arkheologicheskie otkrytiia 1979*, s. 349-350.

A. V. Petrauskas, S. D. Panyshko,
D. S. Loshyk, I. O. Chorny, A. O. Kuksa

THE RESEARCH OF THE FORTIFICATIONS OF LYTOVEZH HILL-FORT IN VOLYN REGION

Currently, the complex of the hill-fort by the meandering bend of the Bug River channel is divided into two parts: the western one where the castle is located, and the eastern one where the city is obviously placed. During the exploration the rampart of the eastern part of the fortified complex was cut by the trench.

The body of rampart is stand on the ancient original surface which looked like a humus substance. It consisted of three consecutive fillings. The first is gray soil up to 0.2 m thick, the second is white sand up to 0.8 m thick, and the third, most high (up to 1.4 m) is the yellow sand that covered the previous one from inside of the rampart. The yellow sand was cut through by well visible pit at the bottom of which the bones, probably human skulls have been found. These fillings contained several fragments of pots of the fourteenth and fifteenth centuries.

From inside the rampart was covered by the powerful cultural layer that contained various finds from

the fourteenth to the twentieth centuries. The original layer of humus sand was well visible under the body of rampart and worse under the cultural layer. In the original surface the materials of the 12th–13th and 15th–16th centuries were found. Particularly the hinged lock of the 15th–16th centuries found in the original layer of humus is noteworthy.

The majority of partially explored objects were located on the inside of the rampart. Latest of them, the object 1 of the 19th century, was occurred in the cultural layer and the rest, objects 2–6, were found while cleaning the virgin soil at the bottom of the trench. Moreover, large objects 3–4 were located outside the rampart, under the powerful cultural layer, and small objects 5–6 — under the body of the rampart.

Thus, the explored site in the area of the future rampart was virtually uninhabited in the Old Rus period and was poorly used during the 14th–15th centuries. It is ascertained that the fortifications of Lytovezh hillfort consisted of the rampart up to 2.1 m high of artificial origin built in the late medieval period, most probably in the 16th–17th centuries.

Keywords: Lytovezh, settlement, city, rampart, church, pottery.

Одержано 28.12.2019

КУКСА Артем Олександрович, бакалавр, Східноєвропейський національний університету ім. Лесі Українки, вул. Незалежності, 14, смт Клевань, 35312, Україна.

KUKSA Artem, Bachelor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Nezalezhnosti str., 14, Klevan, 35312, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9255-2619; e-mail: abryta223@gmail.com.

ЛОШИК Дмитро Сергійович, магістр, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, проспект Соборності, 33, кв. 64, Луцьк, 43024, Україна.

LOSHYK Dmytro, Master, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Sobornosti ave., 33/64, Lutsk, 43024, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-5800-0404; e-mail: Loschuk@ukr.net.

ПАНИШКО Сергій Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, вул. Молоді, 8а, кв. 68, Луцьк, 43024, Україна.

PANYSHKO Serhii, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Molodi str., 8a/68, Lutsk, 43024, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-4188-1089;

e-mail: panishko63@gmail.com.

ПЕТРАУСКАС Андрій Вальдасович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

PETRAUSKAS Andrii, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Officer, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-9066-1376; e-mail: petrauskas@i.ua.

ЧОРНИЙ Іван Олександрович, магістр, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, вул. Луцька, 103, кв. 41, Володимир-Волинський, 44702, Україна.

CHORNYI Ivan, Master, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutska str., 103/41, Volodymyr-Volynskiy, 44702, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9218-5628;

e-mail: johnchorniy@gmail.com.